

SOLIQLARNI BUDJETLARARO TAQSIMLASH TIZIMI: XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI

**Alimqulov Hikmatulla
Baxrom o'g'li**

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Xorijiy davlatlarda respublika va mahalliy budjetlar o'rtasidagi munosabatlar asosan fiskal federalizm tamoyillari asosida shakllantirilgan bo'lib, bu tizim davlat moliyaviy resurslarini turli boshqaruv darajalari o'rtasida oqilona va samarali taqsimlashga xizmat qiladi. Bu yondashuvda markaziy va hududiy hokimiyatlar o'rtasida daromad va xarajat vakolatlarining aniq chegaralanishi muhim o'rin tutadi.

Ayniqsa, Germaniya tajribasi "kooperativ fiskal federalizm" modeli sifatida keng e'tirof etiladi. Ushbu modelda soliq siyosati va budjet munosabatlari markaziy hukumat hamda federativ subyektlar o'rtasidagi hamkorlik asosida amalga oshiriladi. Germaniyada yirik soliq turlari, xususan daromad solig'i va qo'shilgan qiymat solig'i, federal, shtatlar (Länder) va mahalliy budjetlar o'rtasida oldindan belgilangan normativlar asosida taqsimlanadi.

Bunday tizimning asosiy maqsadi hududlar o'rtasida moliyaviy tenglikni ta'minlash, iqtisodiy jihatdan zaif hududlarni qo'llab-quvvatlash hamda davlat moliyaviy resurslaridan samarali va adolatli foydalanishga erishishdan iboratdir. Shu orqali Germaniya fiskal tizimi iqtisodiy nomutanosibliklarni yumshatish va barqaror hududiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi (1-jadval).

1-jadval

Germaniyada soliqlarning budjetlar o'rtasida taqsimlanishi (foizda)¹

Soliqlar turi	Federal budjet	Shtatlar budjeti	Mahalliy budjetlar
Jismoniy shaxslarning daromad solig'i	42,5	42,5	15
Qo'shilgan qiymat solig'i	46,6	50,5	2,8
Kapital daromadi solig'i	44,0	44,0	12,0
Korporativ daromad solig'i	50,0	50,0	-
Aksiz soliqlari, sug'urta solig'i va qo'shimcha yig'imlar	10,8	-	-
Meros va ko'chmas mulkni o'tkazish solig'i, pivo va qimor soliqlari	-	3,4	-
Mahalliy biznes solig'i	0,2	0,5	7,1
Mahalliy mulk solig'i va boshqa yig'imlar	-	-	1,9

¹Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan umumlashtirildi. URL: <https://surl.li/vlbcmk>

Germaniya Federativ Respublikasining budget tizimida jismoniy shaxslar daromad solig'i eng muhim fiskal manbalardan biri hisoblanadi va u uch darajadagi budgetlar o'rtasida nisbatan muvozanatli tarzda taqsimlanadi. Xususan, ushbu soliq tushumlarining 42,5 foizi federal budgetga, 42,5 foizi shtatlar (Länder) budgetiga hamda 15 foizi mahalliy budgetlarga yo'naltiriladi. Bunday taqsimot markaziy va hududiy boshqaruv organlari o'rtasida ijtimoiy xarajatlar hamda infratuzilma rivojlanishini moliyalashtirish bo'yicha mas'uliyatning uyg'un holda bo'linishini ta'minlaydi.

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) bo'yicha taqsimot esa asosan federal va shtatlar darajasida ustunlikka ega bo'lib, mos ravishda 46,6 foiz va 50,5 foiz ulushni tashkil etadi, mahalliy budgetlar ulushi esa 2,8 foiz bilan cheklangan. Bu holat QQSning makroiqtisodiy siyosatni yuritish va davlatning umumiy fiskal barqarorligini ta'minlashdagi strategik ahamiyatini ko'rsatadi. Kapital daromad solig'i ham deyarli muvozanatli taqsimlanib, federal va shtatlar o'rtasida teng ulushda (44 foizdan) bo'linadi, mahalliy budgetlarga esa 12 foiz yo'naltiriladi.

Korporativ daromad solig'i esa federal va shtatlar darajasida teng asosda (50 foizdan) taqsimlanadi, bu esa yirik biznes sektoridan tushadigan daromadlarning markaziy va hududiy iqtisodiy siyosatni moliyalashtirishdagi o'rnini yanada mustahkamlaydi. Aksiz soliqlari hamda sug'urta bilan bog'liq majburiy to'lovlar asosan federal budgetga yo'naltirilib, markaziy hukumatning fiskal imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Mahalliy budgetlar uchun esa asosiy mustaqil daromad manbalari sifatida biznes (savdo) solig'i va mulk solig'i muhim o'rin egallaydi. Jumladan, biznes solig'i 7,1 foizni, mulk va boshqa mahalliy yig'imlar esa 1,9 foizni tashkil etadi. Bu holat mahalliy hokimiyatlarning o'z hududiy iqtisodiy faolligini bevosita soliqlar orqali moliyalashtirish imkoniyatini kuchaytiradi.

Umuman olganda, Germaniya soliq tizimida federal budget yirik va barqaror fiskal salohiyatga ega soliqlar hisobidan shakllansa, mahalliy budgetlar ko'proq hududiy iqtisodiy faollikka bog'liq bo'lgan soliqlarga tayanadi. Shtatlar esa markaziy va mahalliy darajalar o'rtasida muvozanatni ta'minlovchi oraliq bo'g'in sifatida faoliyat yuritadi. Natijada, ushbu tizim daromadlarni adolatli taqsimlash, fiskal barqarorlikni ta'minlash hamda barcha hududlarda davlat xizmatlarini teng moliyalashtirishga xizmat qiladi.

2-jadval

AQShda federal, shtat va mahalliy darajada daromadlarning taqsimlanishi (foizda)²

Daromad turi	Federal	Shtat	Mahalliy
Soliq tushumlari	56	58	53
Ijtimoiy sug'urta badallari	38	4	3
Boshqa tushumlar	6	4	3
Hukumatlararo transferlar	-	36	44
Jami	100,0	100,0	100,0

AQSh va Fransiya davlatlarida soliqlarni budgetlar o'rtasida taqsimlash yondashuvi bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Bu farq ularning davlat

² Soliq siyosati markazi (AQSh) ma'lumotlari asosida muallif tomonidan umumlashtirilgan. URL:

<https://taxpolicycenter.org/briefing-book/what-breakdown-tax-revenues-among-federal-state-and-local-governments>

boshqaruvi modeli va fiskal siyosatidagi o'ziga xosliklar bilan izohlanadi. AQShda fiskal tizim ko'proq markazsizlashtirilgan bo'lsa, Fransiyada markazlashgan model ustunlik qiladi.

AQShda soliq vakolatlari federal hukumat, shtatlar va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasida aniq bo'lingan. Federal daraja asosan daromad solig'i va aksiz to'lovlari orqali asosiy budjet tushumlarini shakllantiradi. Shtatlar o'z navbatida savdo soliqlari va ayrim daromad soliqlarini joriy etish huquqiga ega bo'lib, moliyaviy mustaqillikni saqlab qoladi. Mahalliy hokimiyatlar esa asosan mulk solig'i hisobiga o'z xarajatlarini qoplaydi. Bu tizim hududlarning o'z fiskal siyosatini mustaqil yuritishiga keng imkoniyat yaratadi.

AQSh budjet tizimi tarkibida federal darajada soliq tushumlari va ijtimoiy sug'urta badallari asosiy o'rinni egallaydi. Shtatlar budjetlari esa qisman o'z soliqlari va qisman federal transfertlar hisobiga shakllanadi. Mahalliy darajada ham transferlarga bog'liqlik sezilarli bo'lib, bu hududlararo moliyaviy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Fransiyada esa vaziyat boshqacha bo'lib, fiskal tizim markaziy hukumat atrofida jamlangan. Soliq tushumlarining asosiy qismi davlat darajasida yig'iladi va qayta taqsimlanadi. Qo'shilgan qiymat solig'i, daromad solig'i hamda korporativ soliqlar to'liq yoki deyarli to'liq markaziy budjetga yo'naltiriladi. Bu holat davlatning ijtimoiy va iqtisodiy siyosatini yagona markazdan boshqarish imkonini beradi.

Shu bilan birga, Fransiyada so'nggi yillarda mahalliy hokimiyatlarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha islohotlar amalga oshirilmoqda. Mahalliy budjetlar asosan mulk va biznes soliqlari hamda markaziy transfertlar hisobidan shakllanadi. Biroq ularning fiskal mustaqilligi hali ham cheklangan bo'lib, markaziy hukumat hal qiluvchi rolni saqlab qolmoqda.

Fransiyaning muhim jihatlaridan biri hududlararo moliyaviy tenglashtirish tizimining rivojlanganligidir. Bu mexanizm iqtisodiy jihatdan kuchli va zaif hududlar o'rtasidagi farqlarni kamaytirishga xizmat qiladi hamda davlat xizmatlarining barcha hududlarda bir xil darajada taqdim etilishini qo'llab-quvvatlaydi.

Umuman olganda, AQSh modeli fiskal mustaqillikka asoslangan bo'lsa, Fransiya modeli markazlashgan va qayta taqsimlashga yo'naltirilgan tizim sifatida namoyon bo'ladi. Har ikkala yondashuv ham o'zining iqtisodiy maqsadlariga ega bo'lib, hududiy rivojlanish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

3-jadval

Fransiyada markaziy va mahalliy budjetlar o'rtasida soliqlarning taqsimlanishi³

Daromad manbai	Markaziy budjet	Mahalliy budjet
Qo'shilgan qiymat solig'i	90-95	5-10
Daromad solig'i	95-100	0-5
Korporativ soliq	90-95	5-10
Ijtimoiy sug'urta badallari	100	0
Mulk solig'i	0	100
Biznes solig'i (CET va boshqalar)	0-20	80-100

³ Yevropa Ittifoqi Mintaqalar Qo'mitasi (CoR) – "Vakolatlar taqsimoti (Division of Powers)" bo'limi: Fransiya fiskal vakolatlari sahifasi hamda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ning rasmiy veb sahifalarining tegishli ma'lumotlari asosida muallif tomonidan umumlantirilgan. URL:

<https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/France-Fiscal-Powers.aspx?>

<https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-fiscal-decentralisation-database.html>

Mahalliy yig'img'lar va xizmatlar	0	100
-----------------------------------	---	-----

Fransiya fiskal tizimida ijtimoiy sug'urta badallari alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular asosan markaziy darajada jamlanadi. Ushbu mablag'lar pensiya ta'minoti, sog'liqni saqlash tizimi hamda ijtimoiy himoya dasturlarini moliyalashtirishda asosiy moliyaviy manba sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan Fransiya kuchli ijtimoiy yo'naltirilgan davlat modeli — "welfare state" tamoyillariga asoslangan mamlakatlardan biri hisoblanadi.

Mahalliy budjetlar esa nisbatan cheklangan, biroq barqaror daromad manbalariga ega. Ularning asosiy qismini mulk solig'i tashkil etadi va ushbu soliq to'liq mahalliy darajada qolib, hududiy infratuzilma, kommunal xizmatlar hamda mahalliy ehtiyojlarni moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Bundan tashqari, biznesga oid soliqlar (masalan, CET tizimi) qisman markaziy darajaga, asosan esa mahalliy budjetlarga yo'naltiriladi. Bu esa hududlarning iqtisodiy faolligi va biznes muhiti darajasiga qarab daromadlarning shakllanishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, Fransiya budjet tizimi markazlashgan fiskal modelga asoslangan bo'lsa-da, mahalliy darajada mustaqil daromad manbalarining mavjudligi hududiy boshqaruvni qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, davlat hududlar o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish maqsadida kuchli moliyaviy tenglashtirish va transfer mexanizmlaridan keng foydalanadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, budjet tizimlarining rivojlanishi jarayonida daromadlarni markaz va hududlar o'rtasida taqsimlash mexanizmlari doimiy ravishda takomillashib borgan hamda fiskal samaradorlikni oshirishga yo'naltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD). URL: <https://surl.li/vlbcmk>
2. Soliq siyosati markazi (AQSh). URL: <https://taxpolicycenter.org/briefing-book/what-breakdown-tax-revenues-among-federal-state-and-local-governments>
3. Yevropa Ittifoqi Mintaqalar Qo'mitasi (CoR) – "Vakolatlar taqsimoti (Division of Powers)" bo'limi: Fransiya fiskal vakolatlari sahifasi. URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/France-Fiscal-Powers.aspx?>